

Edward Molendowski, Łukasz Klimczak

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

e-mails: edward.molendowski@uek.krakow.pl; lukasz.klimczak@interia.pl

**PROCESY LIBERALIZACJI HANDLU PAŃSTW
BAŁKANÓW ZACHODNICH A ZMIANY
W JEGO STRUKTURZE PRODUKTOWEJ***

**PROCESSES OF TRADE LIBERALISATION
IN THE WESTERN BALKANS AND CHANGES
IN ITS PRODUCT STRUCTURE**

DOI: 10.15611/e21.2016.3.06

JEL Classification: F14, F15, C23

Streszczenie: Struktura i stopień koncentracji produktowej eksportu mają istotne znaczenie dla tempa wzrostu gospodarczego. Celem prezentowanego w artykule badania było zweryfikowanie trzech hipotez związanych z wpływem liberalizacji handlu państw Bałkanów Zachodnich (BZ), szczególnie Procesu Stabilizacji i Stowarzyszenia (PSS) oraz porozumienia CEFTA-2006, na jego strukturę produktową. Badanie nie pozwoliło pozytywnie zweryfikować hipotezy, zgodnie z którą liberalizacja handlu w przypadku państw słabiej rozwiniętych powinna przyczyniać się do pogłębienia ich specjalizacji w produkcji i eksporcie dóbr surowcowych i pracochłonnych. Z prezentowanej analizy wynika również, że procesy liberalizacji nie miały wpływu na koncentrację produktową handlu zagranicznego państw bałkańskich, niezależnie od tego, czy dokonywały się ramach PSS czy CEFTA-2006. Stwierdzono także substytucyjność czynników kapitału i pracy w procesie produkcji dóbr eksportowych oraz większą konkurencyjność struktur eksportu pomiędzy wyżej rozwiniętymi krajami regionu.

Słowa kluczowe: Bałkany Zachodnie, handel zagraniczny, liberalizacja handlu, koncentracja handlu, czynniki produkcji, zmiany struktur handlu.

Summary: The structure and scope of the product concentration of export have a strong impact on the dynamics of economic growth. The aim of this paper was to verify three hypothesis related to the influence of trade liberalisation of the Western Balkan (WB) countries, mainly Stabilisation and Association Process (SAP) and CEFTA-2006 agreement, on their product structure of trade. The research did not allow to positively verify the hypothesis stating that trade liberalisation of less developed countries resulted in their deepened specialisation in

* Projekt został sfinansowany ze środków przyznanych Wydziałowi Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie w ramach dotacji na utrzymanie potencjału badawczego oraz ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/11/N/HS4/03642.

production and export of raw materials and labour-intensive goods. Moreover, liberalisation processes turned out not to have had much impact on product concentration of the WB countries' trade, no matter if SAP or CEFTA-2006 were considered. Finally, the substitutability of capital and labour factors in the production process of exported goods was confirmed, as well as a higher competitiveness of the export structures of the WB countries.

Keywords: Western Balkans, international trade, trade liberalisation, trade concentration, production factors, changes in trade structure.

1. Wstęp

Prezentowane w niniejszym artykule badanie stanowi próbę znalezienia i ustalenia zależności pomiędzy dwiema istotnymi kwestiami we współczesnej polityce gospodarczej: liberalizacją handlu związaną z procesami międzynarodowej integracji gospodarczej i zmianami struktury produktowej wymiany towarowej. Obiektem badawczym są państwa regionu Bałkanów Zachodnich (BZ)¹, które w ostatnich kilkunastu latach aktywnie uczestniczyły w procesach regionalizacji i liberalizacji handlu.

O ile pozytywny wpływ liberalizacji handlu na wzrost jego wartości nie jest kwestionowany (por. [Klimczak 2014; Trivić, Klimczak 2015]), o tyle dużo bardziej złożoną i niejednoznaczną kwestią są relacje pomiędzy liberalizacją i pozostałymi determinantami handlu a jego strukturą. Jest to istotny problem w świetle najnowszych badań podkreślających znaczenie struktury handlu dla wzrostu gospodarczego (por. [Hausmann, Hwang, Rodrik 2005; Misztal 2011]). Wobec trwającej od wielu lat debaty na temat zależności pomiędzy liberalizacją a wzrostem wyniki analizy wpływu liberalizacji na „ogniwo pośrednie”, jakim jest struktura handlu, powinny przyczynić się do lepszego zrozumienia tych rzadziej przedstawianych w literaturze powiązań.

W literaturze przedmiotu można znaleźć sprzeczne koncepcje określające wpływ liberalizacji handlu na jego strukturę produktową ze względu na wykorzystane czynniki produkcji. Część autorów wskazuje, że wraz z postępującymi na skutek liberalizacji handlu procesami konwergencji następuje wyrównywanie się relatywnych cen czynników produkcji (por. [Molendowski 2010, s. 458-472]). Z drugiej jednak strony, istnieją koncepcje, zgodnie z którymi liberalizacja handlu w przypadku państw rozwijających się przyczynia się do pogłębienia specjalizacji w produkcji i eksporcie dóbr surowcowych i pracochłonnych [Rodriguez, Rodrik 1999; UNCTAD 2002]. Ponieważ państwa regionu BZ należą do relatywnie ubogich, w prezentowanej analizie postawiono hipotezę badawczą, zgodnie z którą ich

¹ Region BZ obejmuje swoim zasięgiem geograficznym większość państw powstałych po rozpadzie Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii oraz Albanii. Spośród państw powstałych po rozpadzie Jugosławii do regionu Bałkanów Zachodnich zalicza się: Chorwację, Serbię, Bośnię i Hercegowinę, Macedonię, Czarnogórę i Kosowo (jeżeli uznać jego status państwowy). W skład tego regionu nie wchodzi natomiast Słowenia (EC Europa: Balkans).

eksport powinien charakteryzować się dominacją produktów surowcochłonnych i pracochłonnych, a udział tych produktów w handlu (pod wpływem procesów liberalizacji) – jeszcze bardziej się zwiększać².

W niektórych badaniach (por. [Miształ 2011]) zostało potwierdzone, że w przypadku państw rozwijających się dywersyfikacja handlu ma pozytywny wpływ na wzrost gospodarczy. Z drugiej strony, struktura handlu państw relatywnie małych (niezależnie od przyjętej miary „wielkości” kraju), a do takich niewątpliwie należą państwa BZ, powinna więc charakteryzować się wysokim stopniem specjalizacji i niewielką dywersyfikacją produktową. Wiąże się to z ograniczonym popytem, którego stosunkowo mała skala determinuje opłacalność działalności gospodarczej [Snorrason 2012, s. 37]. W prezentowanej analizie postawiono więc kolejną hipotezę zakładającą, że procesy liberalizacji miały pozytywny wpływ na koncentrację produktową handlu zagranicznego państw bałkańskich.

2. Aspekty metodyczne badania

W przypadku państw Bałkanów Zachodnich przeważająca część obrotów towarowych jest realizowana w dwóch relacjach powiązanych z procesami integracji gospodarczej regionu, tzn. z krajami Unii Europejskiej oraz pomiędzy krajami sygnatariuszami porozumienia CEFTA-2006. W tych relacjach dokonywały się najważniejsze etapy liberalizacji handlu państw BZ – w ramach zainaugurowanego w 1999 r. Procesu Stabilizacji i Stowarzyszenia (PSS) oraz w myśl podpisanej w grudniu 2006 r. umowy CEFTA-2006 [Molendowski, 2011, s. 210-223]. Zbadano więc i opisano wpływ tej liberalizacji na strukturę produktową handlu w obydwóch relacjach (UE i CEFTA-2006). W całym okresie objętym analizą wyróżniono trzy etapy:

- lata 1995-1999 (okres po zakończeniu wojny w Bośni),
- lata 2000-2007 (od rozpoczęcia PSS do wejścia w życie umowy CEFTA-2006),
- lata 2008-2013 (od pierwszego roku wejścia w życie porozumienia CEFTA-2006 we wszystkich badanych krajach do końca okresu, dla którego są dostępne dane statystyczne).

W związku z wybuchem w 2008 r. światowego kryzysu gospodarczego nastąpiły drastyczne spadki wielkości takich wskaźników, jak PKB czy obroty handlu zagranicznego również w krajach BZ. Ostatni etap analizy podzielono więc na dwie części:

- rok 2008 (jedyne roku, w którym kraje będące sygnatariuszami CEFTA-2006 nie odczuły jeszcze skutków kryzysu),

² Przedstawiona w artykule analiza nie obejmuje związanej pośrednio ze zmianami w strukturze produktowej handlu kwestii zmian w jego strukturze geograficznej, a także handlu wewnątrzgałęziowego. Problematyka ta w odniesieniu do państw regionu BZ przybliżona została w pracach Ł. Klimczaka [2016a; 2016b].

- lata 2009-2013 (okres funkcjonowania w warunkach trwającego kryzysu i jego skutków)³.

Wpływ liberalizacji na strukturę produktową handlu zbadano w kilku obszarach. Po pierwsze, prześledzono zmiany wartości eksportu w każdym z przedstawionych powyżej etapów w podziale według wykorzystanych czynników produkcji. Następnie przeanalizowano zmiany koncentracji produktowej eksportu i importu, wykorzystując wartości indeksu Herfindahla-Hirschmana dla 3-cyfrowych sekcji SITC. W kolejnym etapie zbadano odległości pomiędzy strukturami eksportu i importu poszczególnych państw Bałkanów Zachodnich między latami 1995 a 2013, określając w ten sposób skalę zmian, jakim one podlegały. Na koniec dokonano pogrupowania państw regionu BZ pod względem podobieństwa struktur eksportu i importu, wykorzystując do tego celu metodę Warda i odległość euklidesową.

3. Liberalizacja handlu a nasycenie czynnikami produkcji

W roku 1995 około 1/3 eksportu państw BZ stanowiły produkty pracochłonne, po 1/4 surowcochłonne i technologicznie intensywne (głównie łatwe do imitowania), natomiast 1/6 produkty kapitałochłonne (zob. tab. 1 i rys. 1). W pierwszych latach po zakończeniu wojny na Bałkanach (1998-1999) udział produktów pracochłonnych jeszcze się powiększył (do 34,9%), natomiast udział produktów surowcochłonnych spadł (do 22,1%). Z kolei okres 2000-2007, w którym wprowadzono wiele ułatwień w handlu wynikających z włączenia się państw bałkańskich do Procesu Stabilizacji i Stowarzyszenia, charakteryzował się spadkiem znaczenia produktów pracochłonnych (28,9%), głównie na rzecz kapitałochłonnych (21,9%). Ten pozytywny trend nasilił się po wejściu w życie porozumienia CEFTA-2006.

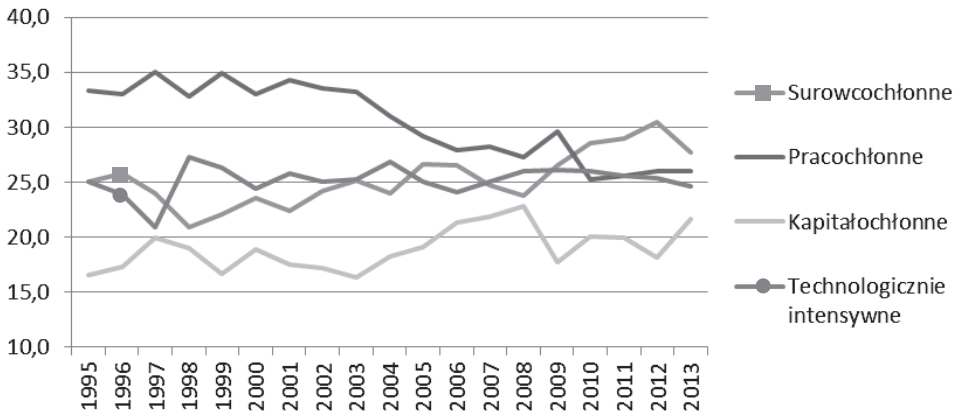
Tabela 1. Struktura eksportu państw Bałkanów Zachodnich według nasycenia czynników produkcji w latach 1995-2013 (w %)

Produkty	1995	1999	2007	2008	2009	2013
Surowcochłonne	25,1	22,1	24,8	23,8	26,5	27,7
Pracochłonne	33,3	34,9	28,2	27,3	29,7	26,0
Kapitałochłonne	16,6	16,7	21,9	22,8	17,8	21,7
Technologicznie intensywne, w tym:	25,0	26,4	25,1	26,0	26,1	24,7
– łatwe do imitowania	6,6	6,1	5,3	5,6	6,2	7,7
– trudne do imitowania	18,4	20,3	19,7	20,4	19,9	17,0

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en, (dostęp: 23.02.2015). Podział sekcji SITC ze względu na nasycenie wykorzystywanymi czynnikami produkcji za: [Misala, Pluciński 2000, s. 153].

³ Dane statystyczne wykorzystane w badaniu pochodzą z bazy Organizacji Narodów Zjednoczonych UNCTAD STAT.

Światowy kryzys gospodarczy bardzo negatywnie wpłynął na strukturę eksportu badanych krajów. Już w pierwszym roku od jego wybuchu udział produktów pracochłonnych wzrósł z 27,3% w 2008 r. do 29,7% w 2009 r., a kapitałochłonnych spadł z 22,8% do 17,8%. Należy podkreślić, że w całym analizowanym okresie udział produktów technologicznie intensywnych pozostawał na bardzo podobnym poziomie (około 25-26%).

Rys. 1. Struktura eksportu państw Bałkanów Zachodnich według nasycenia czynników produkcji w latach 1995-2013 (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych jak w tab. 1.

Z danych zestawionych w tab. 1 (których ilustracją jest rys. 1) w odniesieniu do państw Bałkanów Zachodnich można wyciągnąć kilka wniosków dotyczących zależności między liberalizacją handlu a udziałem w eksporcie produktów o różnym stopniu nasycenia wykorzystywanymi czynnikami produkcji. Po pierwsze, udział w eksporcie produktów surowcchołonnych i intensywnych technologicznie nie zależy od postępów procesów liberalizacyjnych. Po drugie, potwierdzona została hipoteza, według której względnie ubogie państwa bałkańskie powinny eksportować głównie produkty pracochłonne, a w mniejszym stopniu kapitałochłonne. Po trzecie, wraz z postępującą liberalizacją handlu nie nastąpiło pogłębianie się ich specjalizacji w eksporcie tych dwóch grup produktowych. Po czwarte, kryzys gospodarczy miał największy wpływ na udział produktów pracochłonnych i kapitałochłonnych, znacznie bardziej osłabiając eksport dóbr kapitałochłonnych niż pracochłonnych.

4. Liberalizacja handlu a stopień jego koncentracji produktowej oraz odległość struktur

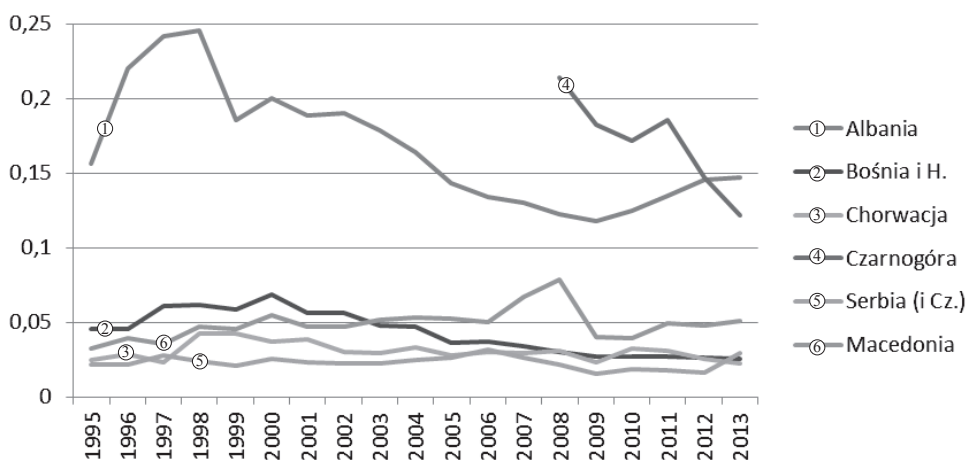
Analiza koncentracji produktowej eksportu państw bałkańskich, której wyniki zestawiono w tab. 2 i na rys. 2, pozwoliła na identyfikację krajów nietypowych dla regionu. Na tle stosunkowo zdywersyfikowanych przepływów handlowych większości państw BZ dwa kraje – Albania i Czarnogóra – wydają się zdecydowanie różnić od reszty regionu. Podczas gdy w przypadku większości państw regionu wartość praktycznie nie przekraczała w całym analizowanym okresie poziomu 0,07, jego wartości dla Albanii i Czarnogóry oscyływały w przedziale 0,12-0,25. O ile wysoka koncentracja, czy to geograficzna czy produktowa, może nie dziwić w przypadku gospodarki relatywnie niewielkiej, jaką jest Czarnogóra, o tyle gospodarka Albanii, przeciętna co do wielkości na tle regionu, powinna charakteryzować się większym zdywersyfikowaniem oferty eksportowej. W pierwszych czterech analizowanych latach prawie wszystkie kraje BZ (z wyjątkiem Macedonii) charakteryzowały się wzrostem wskaźnika koncentracji produktowej. Następnie, w okresie charakteryzującym się rozpoczęciem Procesu Stabilizacji i Stowarzyszenia (2000-2007) oraz towarzyszącą mu wysoką dynamiką eksportu, następowała dywersyfikacja w przypadku wszystkich krajów, z wyjątkiem – znów – Macedonii. Trend ten był kontynuowany w pierwszym roku po podpisaniu porozumienia CEFTA-2006. Natomiast w okresie kryzysu gospodarczego (po roku 2008) kierunek zmian analizowanego wskaźnika w przypadku poszczególnych państw bałkańskich był zróżnicowany. Trudno więc wyciągnąć z badania koncentracji produktowej państw Bałkanów Zachodnich jednoznaczne wnioski. Niemniej jednak zestawione w tab. 3. wyniki dotyczące kształtowania się odległości struktur produktowych eksportu między rokiem 1995 a 2013 potwierdzają, że struktury zmieniły się w różnym stopniu (wartość wskaźnika podobieństwa między 0,11 a 0,31), przy czym najmniej zmieniła się struktura Chorwacji (0,11).

W kolejnym etapie analizy obliczono odległości pomiędzy strukturami produktowymi eksportu poszczególnych państw Bałkanów Zachodnich w roku 2013 (wyniki zestawiono w tab. 4 i zilustrowano na rys. 3). Pozwoliło to na przeprowadzenie analizy ich skupień (uzyskane wyniki ilustruje rys. 4). Opierając się na wynikach badania, można wskazać, które kraje mają konkurencyjne wobec siebie oferty eksportowe. Do najbardziej podobnych, a zatem wzajemnie konkurencyjnych struktur eksportu, należały te Chorwacji i Bośni oraz Chorwacji i Serbii (wartość wskaźnika podobieństwa wynosiła odpowiednio 0,15 i 0,18). Natomiast najmniej konkurują między sobą gospodarki Albanii i Czarnogóry (0,47) oraz Czarnogóry i Macedonii (0,40). Można stąd wyciągnąć wniosek, że oferty eksportowe krajów lepiej rozwiniętych mają charakter bardziej konkurencyjny wobec siebie niż oferty krajów na niższym poziomie rozwoju.

Tabela 2. Koncentracja produktowa eksportu państw Bałkanów Zachodnich (wartość indeksu Herfindahla-Hirschmana dla 3-cyfrowych sekcji SITC) w latach 1995-2013

Kraj	Wartość indeksu H-H							Zmiana w stosunku do roku poprzedzającego				
	1995	1999	2003	2007	2008	2009	2013	1996- -1999	2000- -2007	2008- -2013	2008	2009- -2013
Albania	0,16	0,19	0,18	0,13	0,12	0,12	0,15	0,03	-0,06	0,02	-0,01	0,02
Bośnia i H.	0,05	0,06	0,05	0,03	0,03	0,03	0,03	0,01	-0,02	-0,01	0,00	0,00
Chorwacja	0,03	0,04	0,03	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02	-0,01	-0,01	0,00	-0,01
Czarnogóra	n/d	n/d	n/d	n/d	0,21	0,18	0,12	n/d	n/d	0,12	0,21	-0,09
Serbia (i Cz.)	0,02	0,02	0,02	0,03	0,02	0,02	0,03	0,00	0,01	0,00	-0,01	0,01
Macedonia	0,03	0,05	0,05	0,07	0,08	0,04	0,05	0,01	0,02	-0,02	0,01	-0,03

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en, (dostęp: 23.02.2015).

Rys. 2. Koncentracja produktowa eksportu państw Bałkanów Zachodnich (wartość indeksu Herfindahla-Hirschmana dla 3-cyfrowych sekcji SITC) w latach 1995-2013

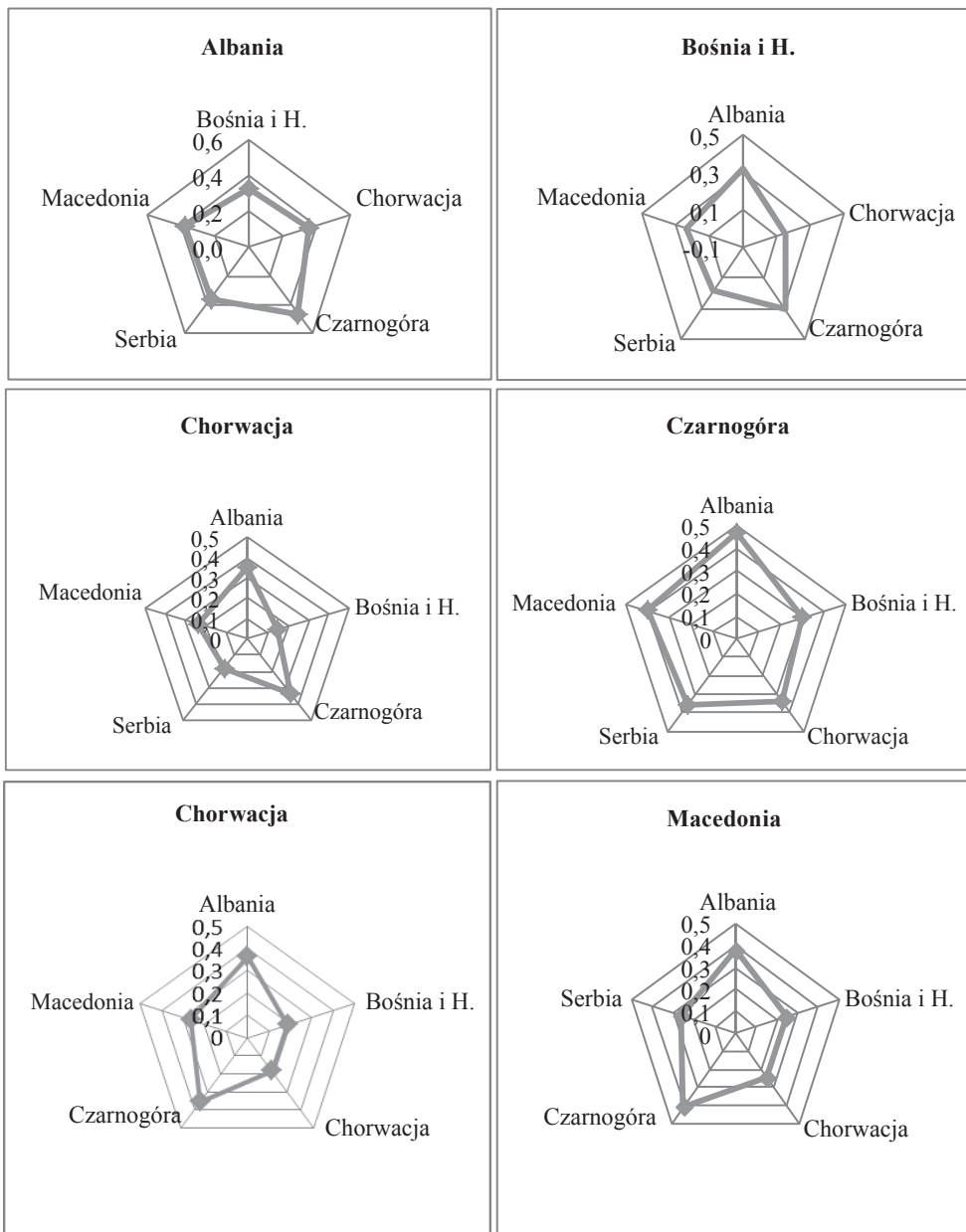
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tab. 2.

Tabela 3. Odległość struktur produktowych eksportu poszczególnych państw Bałkanów Zachodnich pomiędzy latami 1995 a 2013 (według odległości Euklidesa)

Albania	Bośnia i H.	Chorwacja	Czarnogóra*	Serbia (i Cz.)	Macedonia
0,31	0,18	0,11	0,36	0,16	0,22

*Rok bazowy 2008; 0 – struktury tożsame; 1 – struktury w 100% odmienne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en, (dostęp: 23.02.2015).

0 – struktury tożsame; 1 – struktury w 100% odmienne.

Rys. 3. Odległość struktur produktowych eksportu pomiędzy państwami Bałkanów Zachodnich w roku 2013

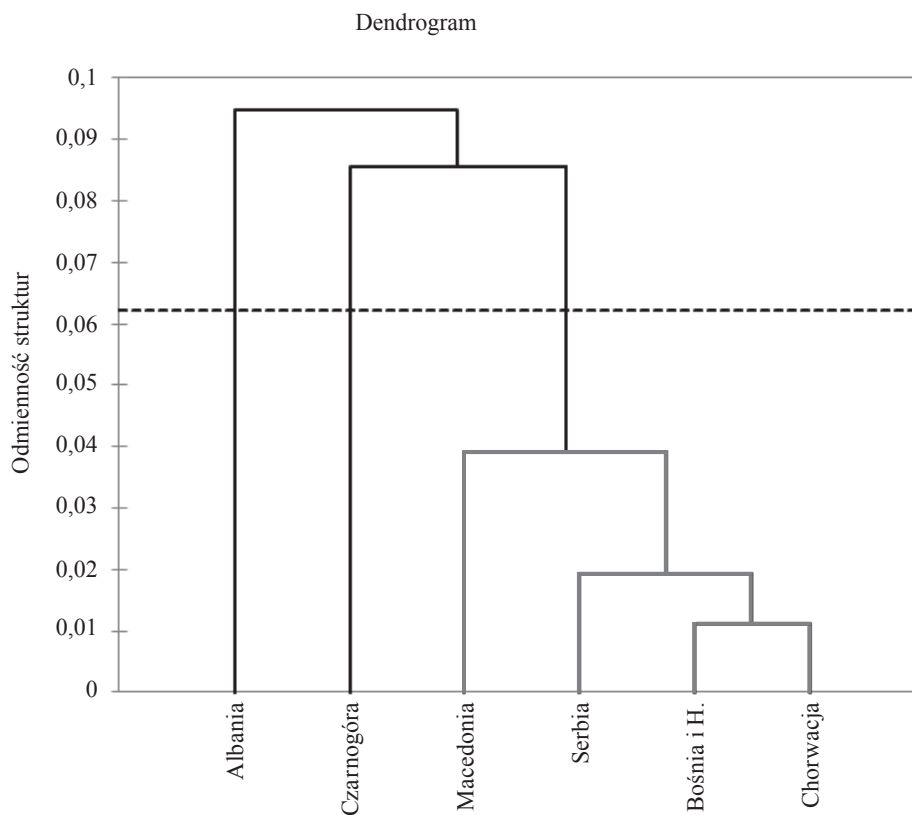
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en, (dostęp: 23.02.2015).

Tabela 4. Odległość struktur produktowych eksportu pomiędzy państwami Bałkanów Zachodnich w roku 2013

Kraj	Albania	Bośnia i H.	Chorwacja	Czarnogóra	Serbia	Macedonia
Albania	x	0,32	0,35	0,47	0,36	0,38
Bośnia i H.	0,32	x	0,15	0,30	0,19	0,24
Chorwacja	0,35	0,15	x	0,34	0,18	0,24
Czarnogóra	0,47	0,30	0,34	x	0,36	0,40
Serbia	0,36	0,19	0,18	0,36	x	0,26
Macedonia	0,38	0,24	0,24	0,40	0,26	x

0 – struktury tożsame; 1 – struktury w 100% odmienne.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en (dostęp: 23.02.2015).

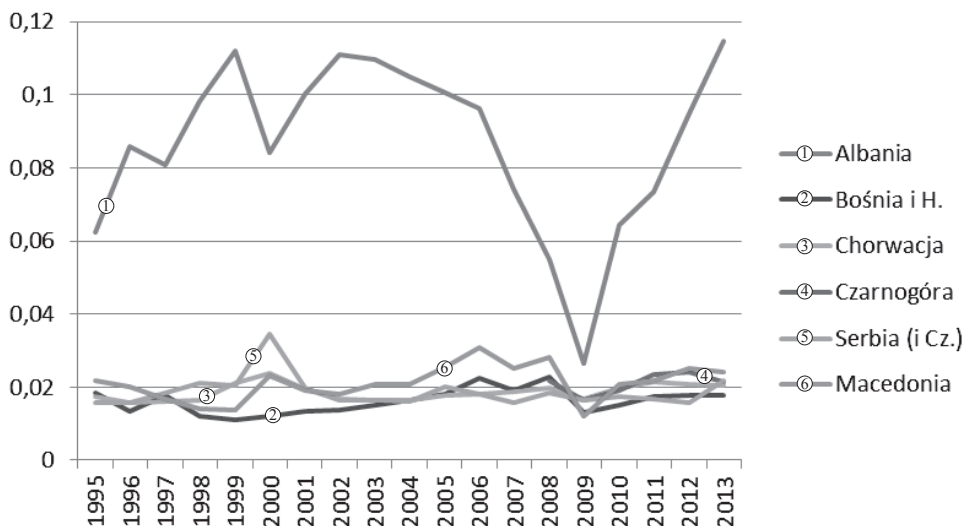
Rys. 4. Odległość struktur produktowych eksportu pomiędzy państwami Bałkanów Zachodnich w roku 2013 (otrzymane metodą Warda i odległością euklidesową)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tab. 4.

Tabela 5. Koncentracja produktowa importu państw Bałkanów Zachodnich (wartość indeksu Herfindahla-Hirschmana dla 3-cyfrowych sekcji SITC)

Kraj	Wartość indeksu H-H							Zmiana w stosunku do roku poprzedzającego				
	1995	1999	2003	2007	2008	2009	2013	1996-1999	2000-2007	2008-2013	2008	2009-2013
Albania	0,06	0,11	0,11	0,07	0,05	0,03	0,11	0,05	-0,04	0,04	-0,02	0,06
Bośnia i H.	0,02	0,01	0,01	0,02	0,02	0,01	0,02	-0,01	0,01	0,00	0,00	-0,01
Chorwacja	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Czarnogóra	n/d	n/d	n/d	n/d	0,02	0,02	0,02	n/d	n/d	0,02	0,02	0,00
Serbia (i Cz.)	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,02	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00
Macedonia	0,02	0,01	0,02	0,03	0,03	0,01	0,02	-0,01	0,01	0,00	0,00	0,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en, (dostęp: 23.02.2015).

Rys. 5. Koncentracja produktowa importu państw Bałkanów Zachodnich (wartość indeksu Herfindahla-Hirschmana dla 3-cyfrowych sekcji SITC)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en, (dostęp: 23.02.2015).

Również z analizy zmian koncentracji produktowej importu (odpowiednie dane zestawiono w tab. 5 i na rys. 5) wynika, że w latach 1995-2013 charakteryzowała się ona względnie podobnymi tendencjami we wszystkich państwach regionu, z wyjątkiem Albanii. Podczas gdy wartość wskaźnika H-H dla Albanii zmieniała się dość gwałtownie w szerokim przedziale 0,03-0,11, jego wartości dla pozostałych krajów BZ były relatywnie stabilne, na poziomie 0,01-0,03. Można wskazać trzy charakterystyczne okresy, w których wartości wskaźnika H-H zmieniały się podob-

nie w kilku krajach. W latach 2000, 2007-2008 oraz 2010-2013 wartości indeksu wykazywały wzrosty. Jednak w przypadku Albanii dotyczyło to tylko lat 2010-2013. Zaznaczyć należy, że w kryzysowym roku 2009 w połowie krajów nastąpił spadek wartości indeksu H-H, oznaczający większe zróżnicowanie importu realizowanego przez państwa BZ.

Biorąc pod uwagę zestawione w tab. 6 wskaźniki podobieństwa struktur towarowych importu państw bałkańskich z okresu pomiędzy rokiem 1995 a rokiem 2013, można dostrzec interesującą zależność. Struktury importu zmieniały się bowiem w przypadku każdego z badanych krajów w mniejszym stopniu niż struktury eksportu. Podobnie jak w eksporcie, między rokiem 1995 a rokiem 2013 najbardziej zmieniła się struktura importu Albanii (wartość wskaźnika podobieństwa 0,17), natomiast najmniej – Chorwacji (0,07)⁴.

Tabela 6. Odległość struktur produktowych importu poszczególnych państw Bałkanów Zachodnich pomiędzy latami 1995 a 2013 (według odległości Euklidesa)

Albania	Bośnia i H.	Chorwacja	Czarnogóra*	Serbia (i Cz.)	Macedonia
0,17	0,12	0,07	0,06	0,12	0,12

0 – struktury tożsame; 1 – struktury w 100% odmienne.

* Rok bazowy 2008.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en, (dostęp: 23.02.2015).

W kolejnym etapie analizy zbadano odległości pomiędzy strukturami produktowymi importu poszczególnych państw Bałkanów Zachodnich w roku 2013 (tab. 7 i rys. 6) oraz przeprowadzono analizę ich skupień (rys. 7). Biorąc pod uwagę uzyskane wyniki, podkreślić należy, że do najbardziej podobnych struktur zarówno importu, jak i eksportu należą te Bośni i Chorwacji (0,06). Natomiast najmniej podobne między sobą były struktury Serbii i Albanii (0,17), Serbii i Czarnogóry (0,16) oraz Serbii i Macedonii (0,16).

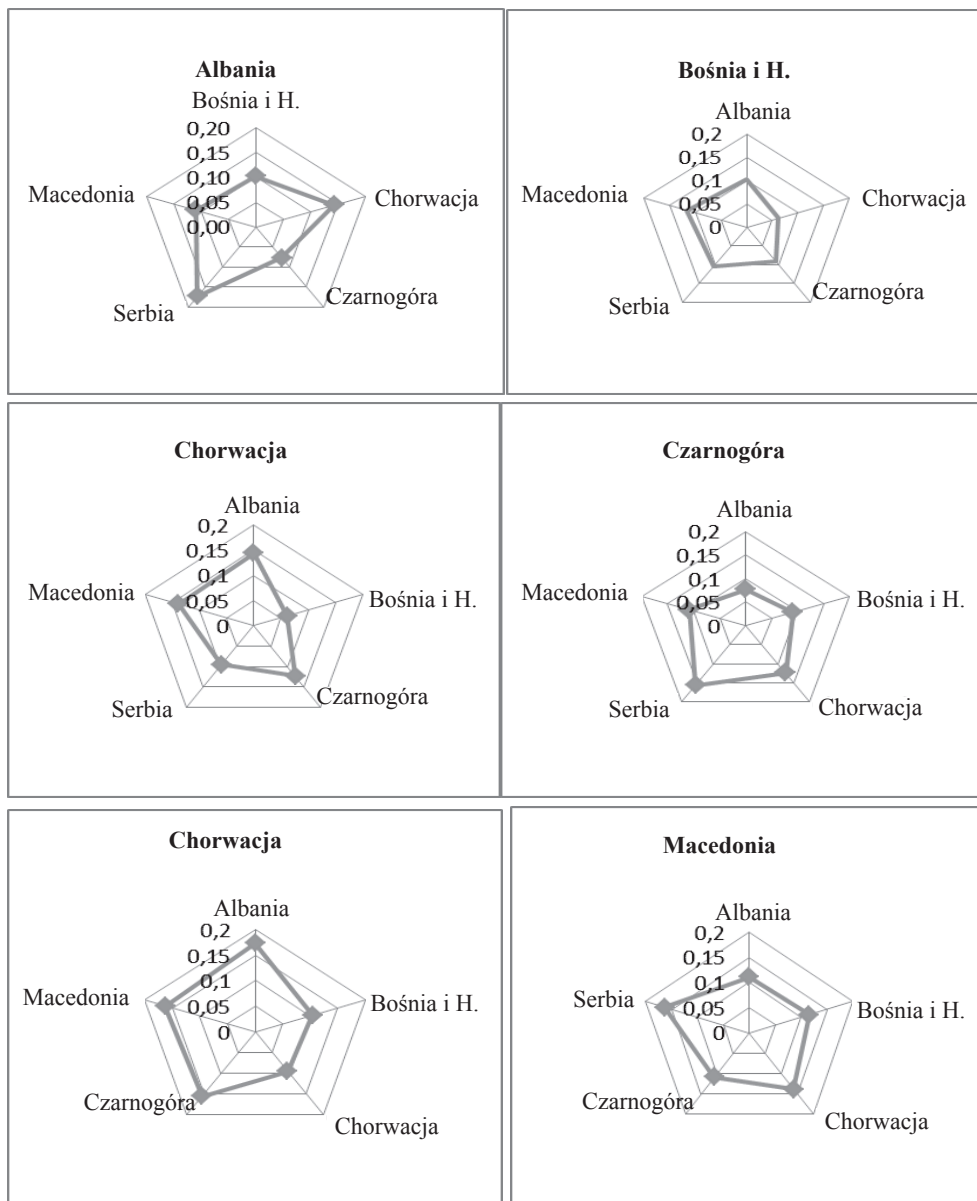
Tabela 7. Odległość struktur produktowych importu pomiędzy państwami Bałkanów Zachodnich w roku 2013 (według odległości Euklidesa)

Kraj	Albania	Bośnia i H.	Chorwacja	Czarnogóra	Serbia	Macedonia
Albania	x	0,10	0,14	0,08	0,17	0,11
Bośnia i H.	0,10	x	0,06	0,09	0,10	0,12
Chorwacja	0,14	0,06	x	0,12	0,10	0,14
Czarnogóra	0,08	0,09	0,12	x	0,16	0,11
Serbia	0,17	0,10	0,10	0,16	x	0,16
Macedonia	0,11	0,12	0,14	0,11	0,16	x

0 – struktury tożsame; 1 – struktury w 100% odmienne.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en, (dostęp: 23.02.2015).

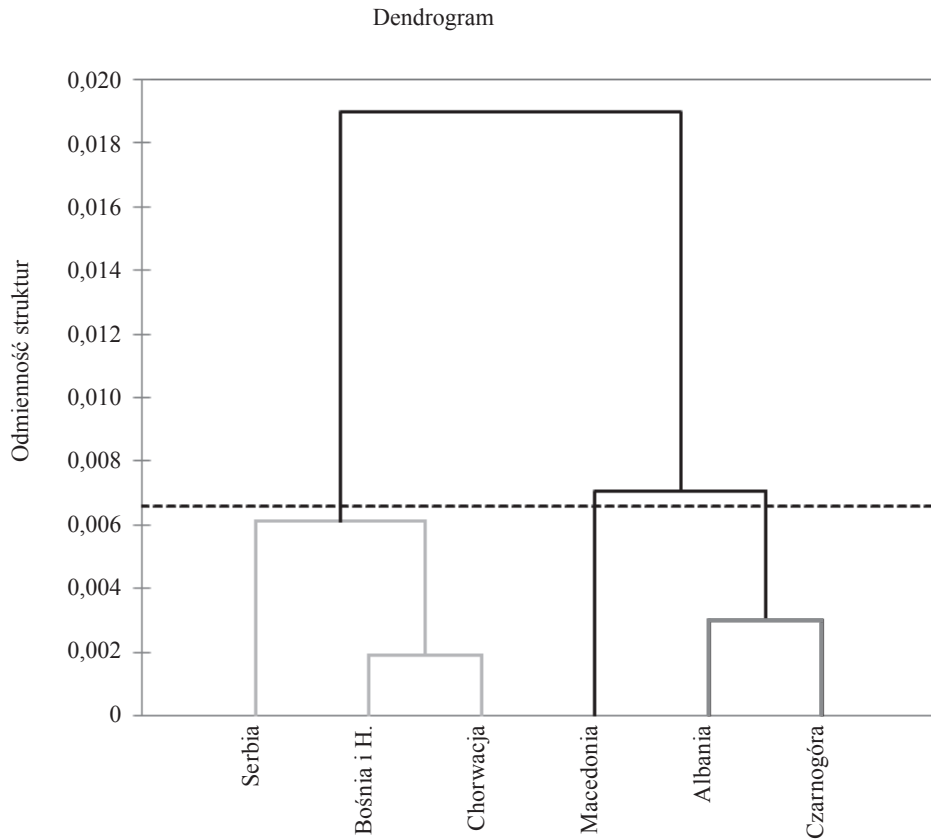
⁴ Przypadek Czarnogóry trudno porównywać, jako że jako rok bazowy jest przyjmowany rok 2008.

0 – struktury tożsame; 1 – struktury w 100% odmienne.

Rys. 6. Odległość struktur produktowych importu pomiędzy państwami Bałkanów Zachodnich w roku 2013 (według odległości Euklidesa)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z: http://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx?sCS_ChosenLang=en, (dostęp: 23.02.2015).

Rys. 7. Odległość struktur produktowych importu pomiędzy państwami Bałkanów Zachodnich w roku 2013 (otrzymane metodą Warda i odległością euklidesową)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z tab. 7.

Na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że pod względem podobieństwa struktur importu kraje BZ dzielą się wyraźnie na dwie grupy. Do pierwszej należą położone w północnej części regionu Bośnia, Chorwacja i Serbia, natomiast do drugiej – położone w części południowej Czarnogóra, Macedonia i Albania (por. rys. 7). Wydaje się, że tego rodzaju prawidłowość w podziale regionu Bałkanów Zachodnich na część północną i południową wynika z dwóch powodów. Po pierwsze, historycznie rzecz ujmując, należy stwierdzić, że kraje leżące w północnej części regionu przez wiele wieków wchodziły w skład państw położonych na północy (Austria, Węgry), natomiast terytoria położone w południowej części – w skład niezwykle odrębnego kulturowo imperium osmańskiego. Po drugie, można też zażytkować stwierdzenie, że przyjęty w literaturze światowej podział na „Północ”

(jako kraje uprzemysłowione) i „południe” (jako kraje rozwijające się) ma swoje odwzorowanie geograficzne w obrębie niewielkiego regionu Bałkanów Zachodnich.

5. Podsumowanie i wnioski

W prezentowanym badaniu podjęto próbę zweryfikowania trzech hipotez związanych z relacjami występującymi pomiędzy liberalizacją handlu a jego strukturą i stopniem koncentracji produktowej. Uzyskane wyniki odpowiednich obliczeń pozwalają stwierdzić, iż:

- Po pierwsze, bazująca na badaniach F. Rodrigueza i D. Rodrika (1999) oraz UNCTAD (2002) hipoteza, zgodnie z którą liberalizacja handlu w przypadku państw słabiej rozwiniętych przyczynia się do pogłębienia ich specjalizacji w produkcji i eksporcie dóbr surowcowych i pracochłonnych, w odniesieniu do krajów Bałkanów Zachodnich nie została pozytywnie zweryfikowana. W analizowanym okresie udział dóbr surowcowych w eksporcie tych krajów nie zmienił się istotnie, natomiast udział dóbr pracochłonnych zmniejszył się, powodując jednocześnie wzrost udziału dóbr kapitałochłonnych.
- Po drugie, procesy liberalizacji handlu państw bałkańskich – Proces Stabilizacji i Stowarzyszenia oraz porozumienie CEFTA-2006 – okazały się nie mieć istotnego wpływu na zmiany koncentracji produktowej ich handlu zagranicznego.
- Po trzecie, potwierdzono występowanie substytucyjności czynników kapitału i pracy w produkcji dóbr eksportowych. Udział produktów kapitałochłonnych zmieniał się bowiem dokładnie w przeciwnym kierunku niż udział produktów pracochłonnych, a wykres obrazujący te zmiany przypomina „lustrzane odbicie”.
- Po czwarte, struktury importu zmieniały się w przypadku każdego z badanych krajów w mniejszym stopniu niż struktury eksportu.
- Po piąte, oferty eksportowe (struktury produktowe eksportu) krajów wyżej rozwiniętych miały charakter bardziej konkurencyjny wobec siebie niż oferty krajów znajdujących się niższym poziomie rozwoju.

Wyniki badania pozwalają na wysunięcie pewnych rekomendacji dla polityki gospodarczej, i to nie tylko w odniesieniu do państw regionu Bałkanów Zachodnich. Przede wszystkim negatywna weryfikacja hipotezy, zgodnie z którą liberalizacja handlu w przypadku państw słabiej rozwiniętych ma przyczyniać się do pogłębienia ich specjalizacji w produkcji i eksporcie dóbr surowcowych i pracochłonnych, uzasadnia prowadzenie polityki liberalizacji handlu. Potwierdzeniem tej rekomendacji jest brak wpływu liberalizacji na zmiany w koncentracji produktowej eksportu, a szczególnie na specjalizację na wąskiej grupie produktów niskotechnologicznych.

Analiza rozszerzona o geograficzny podział poszczególnych grup produktów będących przedmiotem wymiany wydaje się interesującą rekomendacją do dalszych badań w tym obszarze.

Literatura

- Hausmann R., Hwang J., Rodrik D., 2005, *It is not how much but what you export that matters*, NBER Working Paper, no. 11905.
- Klimczak Ł., 2014, *The gravity model as a tool for the international trade analysis – a case study of the Western Balkans*, Proceedings of the 8th Professor Aleksander Zelias International Conference on Modelling and Forecasting of Socio-Economic Phenomena, Zakopane, May, pp. 67-76.
- Klimczak Ł., 2016a, *Handel wewnątrzgałęziowy państw Bałkanów Zachodnich w relacjach wzajemnych oraz z Unią Europejską*, Unia Europejska.pl, nr 2 (237), IBRKK, Warszawa.
- Klimczak Ł., 2016b, *Procesy liberalizacji handlu państw Bałkanów Zachodnich a zmiany w jego strukturze geograficznej*, Studia i Materiały „Miscellanea Oeconomicae”, tom I, s.101-114.
- Misala J., Pluciński E.M., 2000, *Handel wewnątrzgałęziowy pomiędzy Polską a Unią Europejską. Teoria i praktyka*, SGH, Warszawa.
- Misztal P., 2011, *Koncentracja towarowa eksportu a wzrost gospodarczy w krajach Unii Europejskiej*, Ekonomista, nr 5, s. 691-708.
- Molendowski E., 2010, *The Role of the „CEFTA 2006” Agreement in Preparation of the Balkan Countries Towards European Union Integration*, [w:] S.I. Bukowski (ed.), *Global Economy Challenges on the 21st Century*, Radom.
- Molendowski E., 2011, *Kraje Bałkanów Zachodnich – główne problemy współpracy i integracji z krajami Unii Europejskiej*, [w:] J. Schroeder, Ł. Puślecki (red.), *Gospodarka międzynarodowa – wyzwania i nowe trendy*, Poznań.
- Rodriguez F., Rodrik D., 1999, *Trade policy and economic growth: A skeptic's guide to the crossnational evidence*, NBER Working Paper 7081, Apr.
- Snorrason S.T., 2012, *Asymmetric Economic Integration. Size Characteristics of Economies, Trade Costs and Welfare*, Contributions to Economics, Springer-Verlag, Berlin Heidelberg.
- Trivić J., Klimczak Ł., 2015, *The determinants of intra-regional trade in the Western Balkans*, Zbornik radova Ekonomskog fakulteta u Rijeci, časopis za ekonomsku teoriju i praksu – Proceedings of Rijeka Faculty of Economics, Journal of Economics and Business, vol. 33, no. 1, s. 37-66.

Źródła internetowe

- EC Europa: Balkans, <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/regions/balkans>.
- UNCTAD, 2002, UNCTAD The Least Developed Countries Report 2002, <http://unctad.org/en/pages/PublicationArchive.aspx?publicationid=121>.